

Arhimandrit
Maximos Constas,
Școala de Teologie
Ortodoxă Greacă
„Sfânta Cruce”, Brookline,
Massachusetts, SUA

„A învăța să te dezveți”: Bazele educației creștin-ortodoxe*

Despre natura predării creștine

Predarea autentică este o vocație, este o chemare. A preda cu seriozitate înseamnă a atinge ceea ce este vital în ființa celui alt. Înseamnă a căuta și a te angaja în dialog cu viața cea mai lăuntrică a elevului. Nu există nicio altă îndeletnicire mai privilegiată decât predarea. Căci ce privilegiu mai mare ar putea exista decât acela de a trezi în celălalt puteri, capacități și visuri care depășesc tot ce și-ar fi putut imagina; de a insufla altora iubirea pentru ceea ce tu însuși iubești; de a transforma propriul tău prezent lăuntric în viitorul lor? Chiar și la cel mai modest nivel, a preda, a preda bine, înseamnă a fi părtaș la o posibilitate transcendentă¹.

Fiecare educator în Biserica Ortodoxă are un rol absolut crucial de îndeplinit și, ca învățător și catehet creștin, face parte, într-un sens foarte real, din ierarhia duhovnicească a Bisericii. În *I Corinteni* XII, 28, Sfântul Apostol Pavel îi plasează pe „învățători” (διδάσκαλοι) imediat după „apostoli și prooroci” și înaintea „făcătorilor de minuni”². Aceasta pare să sugereze că învățătorii sunt mai mari decât cei care săvârșesc minuni sau că, cel puțin, ocupă un loc superior acestora în ordinea importanței.

Pe de altă parte, teoreticienii moderni din domeniul educației critică adesea predarea tradițională, în cadrul căreia, în opinia lor, instructorul, presupus atotștiutor, își „depozitează” cunoștințele în mințile goale ale elevilor³. Problema cu această critică este că ea denaturează complet natura educației tradiționale. Filozoful elenist Plutarh, contemporan cu Sfântul Apostol Pavel, respinge în mod explicit o astfel de idee: „Analogia

*Prelegere susținută în cadrul Conferinței privind educația creștină, Antiochian Village, 7 iunie 2024.

¹ George STEINER, *Lecciónes maestrilor*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003.

² „În Biserică, Dumnezeu a rânduit: întâi apostoli, al doilea prooroci, al treilea învățători, apoi pe cei ce fac minuni, pe cei ce au daruri de tămăduire, de ajutorare, de cârmuire și de vorbire în limbi felurite” (I Corinteni XII, 28); cf. Sfântul Ioan Gură de Aur, Omilia la 1 Corinteni 12: „Învățătorii vin după prooroci, deoarece cel ce proorocește grăiește toate prin Duhul, pe când cel ce învață vorbește uneori și din propria minte; astfel, proorocia este în întregime un dar, în vreme ce învățătura este și rodul efortului omenesc, căci învățătorii grăiesc multe din propria minte, rămânând însă în acord cu Sfintele Scripturi”.

³ A se vedea Paulo FREIRE, *Pedagogia celor oprimați* (1967), o interpretare marxistă a educației care condamnă pedagogia tradițională drept un sistem de opresiune și manipulare, caracterizat prin „modelul bancar”, în care elevul este un recipient gol ce trebuie umplut cu cunoștințe, asemenea unei „pușculițe”.

corectă pentru actul de a preda nu este aceea de a privi mintea ca pe un vas care trebuie umplut, ci ca pe niște lemne ce trebuie aprinse, întrucât doar astfel omul este motivat spre originalitate și i se sâdese dorința de adevăr. Să presupunem că cineva ar merge la vecini să ceară foc și, găsind acolo o flacăra puternică, ar rămâne pur și simplu pe loc, încălzindu-se neîncetat: acest lucru nu diferă cu nimic de situația celui care merge la altcineva pentru a-și însuși o parte din inteligența acestuia și nu reușește să realizeze că ar trebui să aibă propriul său foc, propria sa inteligență”.

Plutarh face o distincție între cunoașterea derivată, dobândită indirect, și cea bazată pe o experiență directă, personală. Regăsim aceeași idee la Părinții Bisericii, inclusiv la Sfântul Maxim Mărturisitorul: „Cunoașterea focului nu încălzește trupul” (*Capitole despre dragoste* I.31). Putem înțelege prin aceasta că, în viața duhovnicească, cunoașterea care nu se întemeiază pe o experiență concretă, precum teoria fără practică sau credința fără fapte (cf. *Iacov* II, 17), este, în esență, inutilă.

Pentru a fi un profesor bun, trebuie să iubești ceea ce predai, iar dacă ești un profesor creștin, trebuie să și trăiești potrivit acestor convingeri. De asemenea, trebuie să-ți iubești și elevii. Ce ar putea fi mai rău decât un profesor creștin care nu iubește Biserica și care consideră că menirea sa este să demonteze tradițiile Bisericii? Astfel de „profesori” (așa-ziși profesori) sunt oameni care, în loc să caute mântuirea în Biserică, își închipuie că Biserica trebuie salvată de către ei. Astfel, atingem problema a ceea ce înseamnă a transmite cunoașterea și a întrebării despre cine și cui îi poate transmite legitim acest lucru. Aceasta indică, totodată, granița dintre „a transmite”

și „a trăda”, o graniță difuză, inerentă limbajului însuși (παράδοσις). Sunt multe de spus pe această temă, dar să ne oprim asupra persoanei și calităților unui bun profesor.

Fără a dori să diminuez importanța conținutului, mi se pare că ceea ce predăm este adesea secundar față de modul în care predăm, deoarece ceea ce facem noi, în calitate de profesori, înainte de toate și indiferent dacă ne dăm seama

Ceea ce predăm este adesea secundar față de modul în care predăm, deoarece ceea ce facem noi, în calitate de profesori, înainte de toate și indiferent dacă ne dăm seama sau nu, este să oferim un model de comportament. ❀

sau nu, este să oferim un model de comportament. Studiile indică faptul că elevii rețin doar 5% din ceea ce aud în timpul unei lecții și doar aproximativ 10% din ceea ce citesc. Însă ceea ce nu uită niciodată sunt atitudinile, valorile și, mai presus de toate, comportamentul profesorilor lor, aspecte care pot avea asupra lor un impact mai mare decât cel al părinților și care pot lăsa o impresie mai profundă și mai durabilă decât conținutul propriu-zis al lecției.

În cazul învățătorului creștin, „forma” acestui modelaj este ceea ce am putea numi mimetică, întrucât ea imită sau oglindește un act transcen-

dent, ba chiar divin, de dezvăluire, însăși revelația adevărului. Cuvântul grecesc pentru „adevăr”, „alêtheia”, înseamnă el însuși o „dezvelire”, o des-tăinuire, revelarea a ceea ce a fost smuls din starea de ascundere⁴. Iată de ce Sfântul Apostol Pavel spune: „Fiți următori ai mei, precum și eu sunt al lui Hristos” (*I Corinteni* XI, 1). Ce afirmație! Și cine dintre noi o poate rosti? Însă Sfântul Pavel a putut să spună acest lucru deoarece poate afirma și: „Nu mai trăiesc eu, ci Hristos trăiește în mine” (*Galateni* II, 20).

Aceasta înseamnă că învățătorul este, la rândul său, un elev, un ucenic al unui maestru și mai mare, în sensul de a fi un „ascultător” și un vestitor al celor învățate și auzite, adică al Logosului revelat, al „Cuvântului Care era la început”, potrivit Sfântului Ioan Teologul, „Și Viața S-a arătat și am văzut-O și mărturisim și vă vestim Viața de veci, Care era la Tatăl și S-a arătat nouă” (*1 Ioan* I, 2), iar acesta, și numai acesta, este modelul care validează pe cel ce se străduiește să propovăduiască Evanghelia. De aceea, în tradiția creștină, singura bază, singurul fundament, singura îndreptățire de a preda, de a deține autoritatea de învățător, rezidă în puterea exemplului.

Învățătorul trebuie el însuși să stăpânească materia, să și-o fi însușit temeinic, făcând-o parte din sine. Trebuie să fie capabil să realizeze chiar experimentul chimic pe care îl predă, să rezolve ecuația scrisă pe tablă, să schițeze ori să deseneze modelul sau să interpreteze piesa muzicală propusă elevului său. Sfântul Vasile cel Mare afirmă că liderul comunității trebuie să fie el însuși o întruchipare vie a regulii comunității, învățându-i pe ceilalți prin propriul său exemplu.

Pentru a face acest lucru, trebuie să fii adânc înrădăcinat în viața Bisericii, trebuie să gândești și să vorbești pornind din sânul Bisericii. Însă, dacă nu ai astfel de rădăcini, dacă nu ai o asemenea viață sau dacă rădăcinile și viața ta se află în altă parte, atunci există mari șanse ca ceea ce le transmiți celorlalți să nu fie altceva decât propria ta persoană, propriul tău ego. Și, după cum spunea Starețul Emilianos de la Simonopetra: „Ce sunt «eu» [adică ego-ul], dacă nu absența lui Dumnezeu?”

Este ușor să pierdem din vedere aceste valori, întrucât educația creștină de astăzi recurge în mod firesc (sau, poate, inevitabil) la modele educaționale seculare, care sunt, totodată, modele occidentale, ceea ce înseamnă că acestea se află la o dublă distanță față de educația creștină răsăriteană tradițională. Cred că toți știu că termeni precum „educație”, „teologie”, „teolog” și chiar „cunoaștere” sunt înțeleși în cadrul Bisericii altfel decât în discursul secular.

Teologia nu este o simplă activitate intelectuală. Ea este un mod de viață, o viață de sfințire și de comuniune, caracterizată prin eliberarea de

4 Prin alfa privativă + λαμβάνειν („a scăpa de observație”); cf. λήθη („uitare”).

Teologia este mai apropiată de rugăciune decât de studiul academic.

Nu este suficient doar să „cunoști” poruncile, ci trebuie să le trăiești, să le pui în practică; trebuie să fii curățit și, în cele din urmă, transformat de ele. ✠

patimi și de atracția sau seducția simțurilor. De aceea, Sfântul Grigorie Teologul spune: „Dacă dorești cu adevărat să fii teolog, să te învrednicești de Dumnezeu, atunci umblă pe calea poruncilor lui Dumnezeu” (*Cuvântarea* 20.12). Pentru a deveni teolog, trebuie să te faci vrednic de teologie, vrednic de Dumnezeu.

Iată de ce ucenicul Sfântului Grigorie, Evagrie Ponticul, spunea: „Ești teolog atunci când te rogi, și când te rogi, ești teolog” (*Despre rugăciune* 60). Și tot de aceea Sfântul Grigorie afirmă: „Teologia nu este pentru oricine, ci doar pentru cei avansați în contemplație și care s-au curățat cu trupul și cu sufletul, sau care, cel puțin, se află în proces de curățire, căci a atinge cele curate cu o stare de necurăție nu este, putem spune fără teamă de a greși, lucru lipsit de primejdie” (*Cuvântarea* 20.3).

Teologia și studiul teologic sunt un mijloc prin care ne putem înălța duhovnicește către Dumnezeu. Teologia autentică este o căutare autentică a lui Dumnezeu. Ea este o activitate care Îl descoperă pe Dumnezeu în relația Sa cu Biserica și cu lumea. De aceea, teologia este mai apropiată de rugăciune decât de studiul academic. Nu este suficient doar să „cunoști” poruncile, ci trebuie să le trăiești, să le pui în practică; trebuie să fii curățit și, în cele din urmă, transformat de ele. Iar aceasta nu este altceva decât învățătura Mântuitorului Hristos, Care a spus: „Fericiți cei curați cu inima, căci aceia vor vedea pe Dumnezeu” (*Matei* V, 8). Iar acest lucru mă conduce la tema principală a discursului meu: a învăța să te dezveți.

A învăța să te dezveți

Ideea că adevărata învățare presupune „a te dezvăța” se regăsește în scrierile Sfântului Vasile cel Mare: „Trebuie să fim gata să primim învățătura dumnezeiască, trebuie să ne pregătim inima dezvățându-ne de învățăturile care au pus stăpânire pe ea, căci nu este cu putință să scrii pe ceară fără a netezi mai întâi literele scrise anterior pe ea, tot așa cum nu se poate să sădești în suflet învățături dumnezeiești fără a înlătura mai întâi prejudecățile născute din obișnuință”⁵.

Analogia Sfântului Vasile cel Mare pornește de la antica tăbliță de ceară, de obicei un diptic din lemn acoperit cu un strat de ceară, pe care se scria cu un stilus. Odată ce suprafața se umplea de scriere, cuvintele trebuiau răzuite și netezite, adică șterse, dacă se dorea adăugarea a ceva nou. Expresia „tabula rasa” (care înseamnă „tăbliță curată”) a fost popularizată de Aristotel și de stoici. Aceștia susțineau că ființele umane se nasc

⁵ SFÂNTUL VASILE CEL MARE, *Scrisoarea a 2-a* (LCL I:10-11).

cu mintea ca o „pagină albă” pe care impresiile senzoriale ulterioare lasă urme, asemenea unei suprafețe neîncărcate, gata să primească scrierea. Variante ale teoriei „tabula rasa” continuă să fie utilizate și astăzi, atât în psihologie, cât și în neurobiologie⁶.

Înainte de a spune mai multe despre acest lucru, ar fi util să analizăm afirmațiile Sfântului Vasile în contextul lor mai larg. Fragmentul citat anterior apare într-o scrisoare pe care Sfântul Vasile a redactat-o pe vremea când era încă mirean și ducea o viață ascetică într-un colț retras al domeniului familiei sale. Scrisoarea îi este adresată prietenului său, Sfântul Grigorie de Nazianz, iar scopul Sfântului Vasile a fost acela de a-l convinge pe Sfântul Grigorie să se alăture micii sale comunități și să îmbrățișeze viața ascetică. Generațiile ulterioare au considerat această scrisoare o expunere atât de cuprinzătoare (și, totodată, concisă) a vieții ascetice, încât a fost adesea folosită drept prefață, un fel de scrisoare de prezentare, pentru colecția de scrieri ascetice ale Sfântului Vasile (cunoscută sub numele de „Asceticon”).

Sfântul Vasile cel Mare începe cu o recunoaștere tranșantă: „Mi-e rușine să scriu despre ceea ce fac eu, zi și noapte, în acest loc izolat. Căci, deși am părăsit într-adevăr viața din lume, nu am reușit să mă lepăd de mine însumi. Dimpotrivă, sunt asemenea celor care pornesc pe mare și ajung să sufere și să aibă rău de mare; iar apoi, când revin pe uscat, continuă să aibă amețeli și o stare de rău, căci greața și bila îi însoțesc în continuare. Cam așa stau lucrurile și în cazul meu, întrucât purtăm cu noi patimile lăuntrice (τὰ ἔνοικα πάθη) și, prin urmare, nicăieri nu suntem scutiți de tulburările pe care acestea le provoacă; de aceea trebuie să facem următoarele...”

Sfântul Vasile continuă prin a enumera o serie de practici menite să aline frământarea interioară a sufletului și să-l conducă spre o stare de liniște (hesychia). Printre acestea se numără concentrarea minții prin meditație la Scriptură, rugăciune interioară intensă și lupta de a separa sufletul de atașamentul său pasional față de trup și bunuri materiale, pe care le ilustrează cu o serie de nouă privațiuni: străduindu-se să devină ca unul fără oraș, fără casă, fără posesiuni, fără dragoste de prieteni, fără proprietate, fără mijloace de existență, fără negoțuri, fără relații sociale și fără cunoștințe derivate din învățăturile umane.

Această ultimă expresie, a fi „fără cunoștințe derivate din învățături omenești”, este cea care îl conduce pe Sfântul Vasile să argumenteze pentru necesitatea „dezînvățării”, pe care am citat-o cu un moment în urmă, din nou: „Trebuie să fim pregătiți să primim învățătura dumnezeiască, trebuie să pregătim inima prin dezvățarea învățăturilor care au ajuns să o posede, căci nu este mai posibil să scrii în ceară fără a netezi mai întâi

⁶ Vezi, de exemplu, Stephen PINKER, *The Blank Slate: The Modern Denial of Human Nature*, New York: Penguin, 2003.

literale scrise anterior pe ea, așa cum nu este posibil să oferi sufletului învățături divine fără a-i îndepărta mai întâi concepțiile derivate din obișnuință”.

Dezvățarea este procesul de renunțare la concepte, atitudini, practici sau comportamente dobândite printr-un obicei îndelungat. Dezvățarea ne permite să facem loc pentru noi învățări și pentru noi forme de cunoaștere, nu foarte diferit de modul în care un fermier trebuie să curățe un câmp de culturi vechi pentru a planta altele noi. Observați, de asemenea, că Sfântul Vasile nu menționează mintea sau creierul, sau capacitățile cognitive obișnuite, ci nivelul mult mai profund al inimii și sufletului. Schimbarea gândirii este relativ simplă: opiniile noastre, la fel ca senti-

mentele noastre, se pot schimba de la o zi la alta, dar aceste schimbări sunt adesea destul de superficiale.

Schimbarea la nivelul inimii este mult mai dificilă, se produce mult mai lent, dar este și mult mai durabilă⁷.

Nu există nicio îndoială că dezvățarea poate fi inconfortabilă, în concordanță cu ideea că nu poate exista „creație fără distrugere”⁸. Dezvățarea pe care o descrie Sfântul Vasile nu este opera unei singure după-amieze, deoarece nu este ușor să dezvățăm comportamentele, mentalitățile și practicile cu care ne-am obișnuit profund și care ne-au influențat mult timp gândurile și acțiunile. De aceea, Mântuitorul Hristos ne îndeamnă să „ne luăm crucea”, la care Evanghelia Sfântului Luca adaugă:

„în fiecare zi” (*Luca IX, 23*: καθ’ ἡμέραν). A dezvăța este cam ca a muri și durează mult timp să mori, de obicei, toată viața.

Ca să modific metafora, este ca și cum Dumnezeu ar vrea să-ți ofere ceva, dar tu nu ești în stare să-l primi întrucât „cămara dinăuntru a inimii tale” (cf. *Matei VI, 6*) este deja plină, ca o mansardă plină de vechituri inutile. Dacă vreau să-ți dau ceva și mâinile tale sunt pline, nu poți primi: trebuie să-ți golești mâinile, să renunți la ceea ce ține, pentru a primi ceva nou.

Dezvățarea este procesul de renunțare la concepte, atitudini, practici sau comportamente dobândite printr-un obicei îndelungat. Dezvățarea ne permite să facem loc pentru noi învățări și pentru noi forme de cunoaștere (...)

Schimbarea gândirii este relativ simplă (...). Schimbarea la nivelul inimii este mult mai dificilă, se produce mult mai lent, dar este și mult mai durabilă. ❀

⁷ După cum spune SFÂNTUL ISAAC SIRUL în *Omilia a 3-a*: „Una este curăția minții și alta este curăția inimii. Mintea este unul dintre simțurile sufletului, dar inima le cuprinde pe toate; ea este rădăcina lor. Mintea, cu puțină sânguință în citirea Scripturii, în post, priveghere și liniștire, va uita de vechea sa activitate și se va curăți. Însă curăția ei nu va fi statornică, căci tot atât de repede pe cât se curăță, tot atât de repede se și întinează. Inima, în schimb, se curăță doar prin multe suferințe, lipsuri și despărțirea de comuniunea cu lumea. Odată curățită, însă, curăția ei nu mai este întinată de lucruri mărunte. Orice curăție dobândită repede, cu puțin timp și puțină osteneală, se pierde și se pângărește la fel de repede. Dar curăția care vine prin multe suferințe și este dobândită într-un timp îndelungat nu este primejduită de nicio încercare obișnuită”.

⁸ O expresie despre care se spune că a fost creată de Picasso.

Sfântul Maxim Mărturisitorul transformă această idee într-o formulă, bazată pe ideea Sfântului Apostol Pavel despre golirea de sine voluntară a Fiului lui Dumnezeu, sau chenoza, menționată în *Filipeni* II, 6.

Sfântul Maxim spune că darul Harului, care este în același timp darul înfierii și îndumnezeirii, poate fi primit și menținut de noi numai prin dispoziția corectă a voinței noastre și prin păzirea poruncilor, la care adaugă următoarea formulă: în măsura în care ne-am golit de patimi, ne apucăm de cele dumnezeiești în aceeași măsură în care Logosul S-a golit și a devenit om⁹.

Să analizăm acest aspect. Sfântul Maxim își folosește formula caracteristică de echivalență sau reciprocitate, pe care cercetătorii o numesc „tantum-quantum” (în latină *totum-totum-esse*). La nivel gramatical, „tantum-quantum” este o propoziție comparativă care exprimă cantitatea sau gradul, în care „tantum” (sau *totum-totum*) indică faptul că acțiunea propoziției principale are loc în același grad sau proporție ca acțiunea propoziției cuantice sau subordonate (*esse*). În termeni teologici, Sfântul Maxim Mărturisitorul folosește în mod normal formula pentru a evidenția relația intrinsecă dintre îndumnezeire și întrupare, astfel încât, „în măsura în care Dumnezeu a devenit om, în aceeași măsură omul devine Dumnezeu” (cf. sintagmei familiară: „Dumnezeu a devenit om pentru ca omul să poată deveni Dumnezeu”). În acest pasaj, însă, Sfântul Maxim Mărturisitorul inversează formula, astfel încât golirea de sine umană a pasiunilor (o formă de „dezvățare”) permite ființelor umane să „apuce dumnezeirea”, în aceeași măsură în care Logosul a devenit uman.

Ar trebui să fie evident în acest moment că lucrurile pe care trebuie să le „dezvățăm” sunt diferite de lucrurile noi pe care le învățăm ulterior și că vorbim nu doar despre două tipuri diferite de învățare, ci despre două forme diferite de cunoaștere.

Cunoașterea naturală și spirituală

În această secțiune de încheiere, așadar, aș dori să abordez aceste două forme de cunoaștere, pe care Părinții Bisericii le numesc în general cunoaștere „naturală” și cunoaștere „spirituală”.

Acești termeni sunt derivați din Prima Epistolă a Sfântului Apostol Pavel către Corinteni, o comunitate creștină în care membrii congregației credeau că înțelepciunea umană prin ea însăși era suficientă pentru a dobândi cunoașterea lui Dumnezeu.

Ca răspuns la această credință greșită, Sfântul Apostol Pavel a susținut că crucea, ca manifestare paradoxală a lui Dumnezeu în istorie, creează o serie de polarități între cei care „sunt mântuiți” și cei care „pier” (I Corinteni I,

⁹ Despre Rugăciunea Domnească (CCSG 69, pp. 32-33, rândurile 102-106).

18); între „mintea lui Hristos” (*I Corinteni* II, 16) și „mintea firii pământești” (*Romani* VIII, 5-6); între „înțelepciunea divină” și „nebunia omenească” (*I Corinteni* I, 2); și între „înțelepciunea lumii” și „Înțelepciunea lui Dumnezeu” (*I Corinteni* I, 20-21).

Din perspectiva înțelepciunii umane, mesajul Evangheliei nu poate apărea decât ca nebunie. Dar în ochii lui Dumnezeu, înțelepciunea omenească este nebunie, căci este „nebunia” celor „care se socotesc înțelepți, dar care, în realitate, pier” (*Romani* I, 22).

Distincția făcută de Sfântul Apostol Pavel între înțelepciunea umană și cea divină a fost preluată de Sfântul Grigorie Palama, care răspundea la o situație nu foarte diferită de cea cu care s-a confruntat Sfântul Apostol Pavel în Corint. Sfântul Grigorie Palama a găsit utilă distincția făcută de Sfântul Apostol Pavel și a dezvoltat-o într-o doctrină a ceea ce el numește „dublă cunoaștere”, subliniind incapacitatea fundamentală a simplei cunoașteri umane de a-L cunoaște pe Dumnezeu.

La fel ca Sfântul Apostol Pavel, Sfântul Grigorie Palama a respins afirmația că perfecțiunea creștină ar putea fi atinsă prin studiul filosofiei, lucru care, susține el, este confirmat de Domnul Însuși, Care nu a spus: „Dacă

vrei să fii desăvârșit, ocupă-te de educația seculară”, ci „lepădă-te de tine însuși, dăruiește săracilor și ia-ți crucea” (cf. *Matei* XIX, 21, XVI, 24). Dacă ar fi altfel, Sfântul Grigorie întreabă: „de ce atunci Hristos nu a învățat geometria, aritmetica, astronomia și științele naturale, dacă astfel de lucruri aveau într-adevăr puterea de a alunga întunericul ignoranței din suflet?”¹⁰ Sfântul Grigorie Palama răspunde la această întrebare, bazându-se în mare măsură pe pri-

mul capitol din *I Corinteni*: „De ce i-a chemat Hristos ca ucenici ai Săi pe bărbați neștiutori de carte, pescari și țărani, dar nu și pe cei înțelepți? Nu a fost oare ca să-i „rușineze pe cei înțelepți”, așa cum spune Sfântul Pavel? (*I Corinteni* I, 27). De ce Dumnezeu „a făcut înțelepciunea lor nebună”? (*I Corinteni* I, 20). De ce Dumnezeu „a binevoit să-i mântuiască pe credincioși” prin „nebunia” predicii Sfântului Pavel? (cf. *I Corinteni* I, 21). Nu a fost oare pentru că „lumea nu L-a cunoscut pe Dumnezeu prin înțelepciune”? (*I Corinteni* I, 21). Și ce au făcut acei așa-numiți înțelepți când Cuvântul lui Dumnezeu, „care a devenit Înțelepciunea noastră” (*I Corinteni* I, 30) și care este „Lumina lumii” (*Ioan* I, 9), S-a arătat trupește lumii? Ei au înlocuit Lumina lumii cu mica lor lampă și acum îi încurajează pe alții să abandoneze calea purificării interioare și să se apuce de studii seculare¹¹.

¹⁰ *Triade* 1.1.5 (ed. Meyendorff, 1:18-19).

¹¹ *Triade* 1.1.5 (ed. Meyendorff, 1:19).

Atât pentru Sfântul Apostol Pavel,
cât și pentru Sfântul Grigorie Palama,
misterul lui Dumnezeu transcende
radical orice cunoaștere umană naturală
și nicio cantitate de învățătură sau
filozofie umană nu ne poate ajuta să-L
cunoaștem pe Dumnezeu. ✠

Atât pentru Sfântul Apostol Pavel, cât și pentru Sfântul Grigorie Palama, misterul lui Dumnezeu transcende radical orice cunoaștere umană naturală și nicio cantitate de învățătură sau filozofie umană nu ne poate ajuta să-L cunoaștem pe Dumnezeu.

Urmându-l pe Sfântul Apostol Pavel, Sfântul Grigorie Palama a afirmat că „cele două înțelepciuni” sunt profund discontinue, una fiind o chestiune de raționament natural, iar cealaltă rezultatul unor înțelepciuni supranaturale, Har și iluminare divină.

În același răspuns către Corinteni, Sfântul Apostol Pavel introduce distincția dintre firesc și duhovnicesc, spunând că: „Omul firesc (ψυχικός) nu este capabil să primească darurile Duhului lui Dumnezeu, căci „ele sunt o nebunie pentru el și nu este capabil să le înțeleagă, pentru că ele „pot fi judecate doar spiritual. Omul duhovnicesc (πνευματικός) judecă toate lucrurile, „dar el însuși nu este judecat de nimeni” (I Corinteni II, 14).

Cuvântul tradus aici ca „natural” prezintă unele complicații. Cuvântul grecesc este ψυχικός, pe care Sfântul Apostol Pavel îl contrastează cu „spiritual”, πνευματικός, motiv pentru care cuvântul ψυχικός este uneori tradus prin „carnal” sau „senzual” sau „nespiritual” sau „lumesc”, deoarece se referă la persoana umană în starea sa decăzută, coruptă. De ce? Pentru că „psihic” prin definiție este legat de aspectele inferioare ale corpului și de senzațiile corporale și este supus pasiunilor (de aceea Ieronim a tradus-o prin „viață animală”). Scrisoarea lui Iacov folosește termenul în același mod: „Iar dacă aveți râvnire amară și zavistie, în inimile voastre, nu vă lăudați, nici nu mințiți împotriva adevărului. Înțelepciunea aceasta nu vine de sus, ci este pământească, trupească, demonică. Deci, unde este pizmă și zavistie, acolo este neorânduială și orice lucru

rău. Iar înțelepciunea cea de sus întâi este curată, apoi pașnică, îngăduitoare, ascultătoare, plină de milă și de roade bune, neîndoielnică și nefățarnică.” (Iacov III, 14-17).

Voi folosi cuvântul „natural”, chiar dacă mintea decăzută nu mai există într-o stare sau condiție conformă naturii. (Așa este redat cuvântul în majoritatea traducerilor în limba engleză ale Noului Testament și în lucrările multor Părinți ai Bisericii. Este departe de a fi perfect, dar ceea ce contează este să înțelegem sensul lui.)

Acești termeni sunt centrali în antropologia teologică a Sfântului Isaac Sirul, care lucrează și cu o distincție clară între cunoașterea naturală și cunoașterea spirituală.

Cunoașterea naturală este umană, cerebrală, intelectuală, raționalistă, discursivă, cumulativă, cantitativă, legată de cauză și efect și limitată la ceea ce poate fi observat cu simțurile. Desigur, o astfel de cunoaștere are scopurile și valoarea sa practică, mai ales atunci când este asociată cu un cadru etic, o viață de virtute și practicarea poruncilor.

Cunoașterea spirituală, pe de altă parte, nu poate fi dobândită prin învățare, sau dintr-o carte, sau urmând un curs sau obținând o diplomă. În schimb, provine din experiență și din lupta de a vedea dincolo de limitele cunoașterii naturale, deși nu este ușor să vezi dincolo de luminile orbitoare ale erei digitale și de realizările uimitoare ale științei.

Socrate a fost inițial un student al „științelor naturale”, dar și-a dat seama curând că minunile lumii naturale „îl orbiseră” față de realitățile dincolo de natură. Ca răspuns la această situație, el spune că: „Am dezvățat (ἀπέμαθον) ceea ce credeam că știu înainte” (Phaedo 96). Socrate exprimă o îngrijorare similară în Phaedrus: „Nu am timp liber pentru astfel de lucruri, iar motivul, prietene, este acesta: încă nu sunt capabil, așa cum spunea

Cunoașterea naturală este umană, cerebrală, intelectuală, raționalistă, discursivă, cumulativă, cantitativă, legată de cauză și efect și limitată la ceea ce poate fi observat cu simțurile. Desigur, o astfel de cunoaștere are scopurile și valoarea sa practică. (...) Cunoașterea spirituală (...) provine din experiență și din lupta de a vedea dincolo de limitele cunoașterii naturale. ❧

delfi, așa cum spune inscripția, să mă cunosc pe mine însumi, și de aceea mi se pare ridicol, când încă nu știu asta, să investighez lucruri irelevante” (*Phaedrus* 229e)¹².

Din punctul de vedere al cunoașterii naturale, care se bazează exclusiv pe simțuri, cunoașterea spirituală este irațională, imposibilă și, în cele din urmă, interzisă: nicio mișcare dincolo de simțuri nu este permisă. În cuvintele Sfântului Apostol Pavel: „Omul firesc nu primește cele ale Duhului lui Dumnezeu, căci pentru el sunt nebunie și nu poate să le înțeleagă, fiindcă ele se judecă duhovnicește” (*I Corinteni* II, 14). Găsim aceeași idee în *Ioan* XIV, 17: „Duhul adevărului, pe care lumea nu-L poate primi, pentru că nu-L vede, nici nu-L cunoaște”.

Cunoașterea naturală este numită „naturală” deoarece se ocupă de vizibil și senzorial. Cunoașterea spirituală este numită astfel deoarece își primește puterea de percepție de la Duhul Sfânt și nu prin simțuri. Cunoașterea spirituală este un dar imaterial al Harului: asemenea Împărăției cerurilor, ea „nu va veni în chip văzut” (*Luca* XVII, 20). Prima vine din studiul intelectual și din dorința de a învăța, iar a doua dintr-un mod de viață și prin credință, deoarece tainele credinței sunt dincolo de cunoaștere.

Sfântul Maxim Mărturisitorul ilustrează această distincție în contemplarea sa despre Fântâna lui Iacov: Fântâna lui Iacov este Scriptura. Apa este cunoașterea pe care o conține Scriptura. Adâncimea fântânii este sensul enigmelor biblice, care sunt aproape dincolo de atingerea cuiva. „Găleata” folosită pentru scoaterea apei este învățarea despre Cuvântul Dumnezeiesc, dobândită prin scrisori, lucru pe care Domnul nu l-a cerut, întrucât El este Însuși Cuvântul și nu dăruiește această cunoaștere credincioșilor prin învățătură și studiu, ci celor vrednici le dăruiește o măsură din înțelepciunea mereu curgătoare a Harului spiritual. Căci, asemenea găleții, adică a învățăturii obișnuite, sufletul primește doar o mică parte din cunoaștere, renunțând la întregul, pe care nicio minte nu-l poate cuprinde; în timp ce cunoașterea care vine din Har posedă, fără studiu, întreaga înțelepciune pe care omul o poate cuprinde, care izvorăște în felurite moduri, având în vedere nevoile sale¹³.

Trecerea de la cunoașterea naturală la cunoașterea spirituală a lui Dumnezeu nu este doar un proces de purificare și iluminare, ci și un pro-

¹² Nu este surprinzător, și este, mai degrabă, semnificativ, faptul că celebrul îndemn al lui Socrate de a „te cunoaște pe tine însuși” a fost respins de gânditorii Iluminismului din secolul al XVIII-lea, care considerau că autocunoașterea se dobândește exclusiv prin studierea lumii exterioare; cf. Jeremy ADLER, *Johann Wolfgang von Goethe*, Londra: Reaktion Books, 2020, 12.

¹³ Răspunsuri către Thalasia, scholie la Întrebarea 42.

ces de vindecare, vindecare și integrarea puterilor noastre cognitive, astfel încât cunoștințele noastre în sine devin mai pure și mai sănătoase. O inimă curată și o minte curată generează cunoaștere pură („Fericiți cei curați cu inima, căci ei vor vedea pe Dumnezeu”).

Inima și mintea care au fost purificate și vindecate, când te întorci către Dumnezeu, oferă o cunoaștere curată și sănătoasă a lui Dumnezeu, iar când sunt îndreptate către creație, oferă o cunoaștere pură și sănătoasă a creației.

Este foarte dificil, ca să nu spunem imposibil, să exprimi în cuvinte natura cunoașterii spirituale. Nu există o definiție completă care să o poată explica complet, pentru simplul motiv că mijloacele pe care le avem pentru a face acest lucru sunt toate încurcate în procesele cunoașterii naturale: limbaj, logică, concepte, argumente, acesta fiind probabil unul dintre motivele pentru care Domnul a învățat în parabole, în imagini și prin analogii.

În Biserică, nu denigrăm cunoașterea obișnuită, umană, dar nici nu o idolatrizăm sau nu o zeificăm¹⁴. Cunoașterea trebuie văzută în contextul mai larg al existenței umane în ansamblu. Scopul ei și scopul nostru în această viață nu este pur și simplu dobândirea de informații, care, în sine, nu ne poate aduce bucurie și fericire adevărată sau durabilă. Scopul nostru este virtutea și sfințenia, ceea ce înseamnă sfințire în Hristos.

Cunoașterea naturală aduce lumină intelectuală minții, dar nu este lumina necreată a lui Dumnezeu. Cunoașterea spirituală, pe de altă parte, ne umple cu lumina nesfârșită a Mântuitorului Hristos, Care este atât Dumnezeu, cât și om, atât natural, cât și spiritual, atât uman, cât și dumnezeiesc. Numai această lumină poate alunga întunericul din inimile noastre și, prin noi, din lumea din jurul nostru, iar întunericul nu-l poate învinge niciodată (cf. *Ioan* 1, 5). Adevărata învățătură, adevărata iluminare, se realizează printr-o viață sfântă trăită conform Evangheliei și, prin urmare, cei mai desăvârșiți învățători sunt sfinții, căci cu cât viața unei persoane este mai sfântă, cu atât este mai capabilă să-i educe și să-i lumineze pe cei din jurul său.

Cunoașterea spirituală ne umple cu lumina nesfârșită a Mântuitorului Hristos, Care este atât Dumnezeu, cât și om, atât natural, cât și spiritual, atât uman, cât și dumnezeiesc. ✠

¹⁴ SFÂNTUL GRIGORIE PALAMA: „Nu-i împiedicăm pe cei ce nu au ales viața monahală să se îndeletnicească cu studiile profane, dar nici nu-i sfătuim să facă acest lucru întreaga viață. Căci respingem cu desăvârșire ideea că, prin astfel de studii, cineva ar putea spera să cunoască cu precizie ceva despre cele dumnezeiești, întrucât nu este cu putință să înveți din ele ceva cert despre Dumnezeu, căci «Dumnezeu a făcut» ca astfel de studii «să fie nebunie» (*I Corinteni* 1, 20)... Domnul nu a interzis categoric studiile profane, după cum nu a interzis nici căsătoria sau consumul de carne; însă, după socotința voastră, din moment ce Domnul nu a interzis aceste lucruri, am fi datori să ne dedăm lor fără nicio măsură” (*Triade* 1.1.5 și 1.1.12).